

بانوان خوشنویس ایران

از زینب شهده تا امّ سلمه

طاهره ملامحمدی

۱۳۹۳

سرشناسه : ملامحمدی، طاهره، ۱۳۴۵ -
 عنوان و نام پدیدآور : بانوان خوشنویس ایران : از زینب شهیده تا ام سلمه / طاهره ملامحمدی .
 مشخصات نشر : تهران : نشر سمیرا، ۱۳۹۳ .
 مشخصات ظاهری : چهارده، ۱۴۸ ص.؛ مصور.
 شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۸۹۵۵-۶۴ ۴ :
 وضعیت فهرست نویسی: قیفا
 عنوان دیگر : از زینب شهیده تا ام سلمه .
 موضوع : خوشنویسان زن - سرگذشتنامه
 موضوع : خوشنویسان ایرانی - سرگذشتنامه
 موضوع : خوشنویسی
 موضوع : خط - تاریخ
 رده بندی کنگره : ۷۱۳۹۳/ف۲م۷/KN۳۶۳۹
 رده بندی دیویی : ۷۴۵
 شماره کتابشناسی منی : ۲۶۳۵۳۵۵

بانوان خوشنویس ایران از زینب شهیده تا ام سلمه
 طاهره ملامحمدی

نشر سمیرا

چاپ اول، ۲۰۰۰ نسخه، ۱۳۹۳

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۸۹۵۵-۶۴-۴

امور اجرایی : میراث کتاب

قیمت : ۱۵۰۰۰ تومان

مرکز فروش : تهران، بزرگراه نواب، محبوب مجاز غربی شماره ۶۷

تلفن : ۶۶۴۶۶۳۴۵ و ۶۶۴۶۶۳۴۸

فهرست مطالب

هفت	مقدمه دکتر ایرج نعیمائی عالی
یازده	مقدمه مؤلف
۱	پیدایش خطّ
۲	مراحل خوشنویسی و آداب آن
۴	شیوۀ خوشنویسی
۵	قواعد عمومی و کلی خوشنویسی
۷	وسائل و ابزار خوشنویسی
۱۲	نوشتن قرآن
۱۵	سابقه تذهیب و صفحه آرایی
۱۷	کتابت
۱۷	روش های سنجش نسخ خطی
۱۹	روش های تشخیص اصالت یا جعلی بودن سند
۲۵	ابداع خطّ و نقاشی ناخنی
۲۹	زینب شهّده
۳۰	گوهرشاد و آثارش
۳۸	مرجان و آثارش
۴۳	ضیاء السّلطنه و آثارش
۵۹	امّسلمه و آثارش
۱۰۵	فخرجهان و آثارش
۱۱۳	خورشیدکلاه و آثارش
۱۲۱	مریم بانو نائینی و آثارش

۱۳۱	هما نقاش
۱۳۵	اسیری اردکانی
۱۳۵	امّسلمه خانم (رابعه ثانيه گیلانی)
۱۳۵	توران آغا (فخرالدوله)
۱۳۶	دختر مولی اصفهانی
۱۳۶	زیب النساء بیگم (مخفی)
۱۳۶	زینب سلطان
۱۳۷	سلطان
۱۳۷	سلطان بسطامی
۱۳۷	سلطان خانم
۱۳۷	شاد ملک
۱۳۸	صاحبه
۱۳۸	عصمت قاجار
۱۳۸	عفاف
۱۳۸	علویه خانم
۱۳۹	ملا فضه
۱۳۹	ملک
۱۳۹	مهر النساء (مهري هروی)
۱۴۰	مهریانو بیگم
۱۴۰	منور حیا ء آرانی
۱۴۰	همایون سلطان (عفت)
۱۴۳	فهرست منابع
۱۴۶	فهرست تصاویر و نسخ

زنان در طول تاریخ، اگرچه به دلیل محدودیت‌ها، محرومیت‌ها، ممنوعیت‌ها و مشکلات زیاد؛ از قبیل شوهرداری، بچه‌داری و مشکلات فیزیکی؛ همواره نتوانستند پا به پای مردها، در حوزه‌ی هنر پیش بروند. ولی، علی‌رغم همه‌ی این محدودیت‌ها، در هر زمانی که فرصت یافتند، توانستند قابلیت انسانی خویش را هم‌پای مردان، حتی دقیق‌تر به ظهور برسانند. خوشنویسی؛ هنر دیرپای تاریخ، به ویژه در دوره اسلامی از مقبولیت خاصی برخوردار بوده و همواره از سوی پیامبر گرامی اسلام و ائمه طاهرین بدان توصیه شده است؛ نیز عرصه‌ی شکوفایی، بروز و ظهور توانائی هنرمندان دوره اسلامی بوده است. زنان در هر فرصتی که برایشان پیش می‌آمده کمال استفاده و بهره‌برداری، از آن برای ابراز توانایی و قابلیت‌های هنری‌شان، نموده‌اند.

از اولین خوشنویسان تاریخ اسلام تا به امروز، ما شاهد کسانی بودیم که علی‌رغم مشکلات، توانستند آثار گران‌بها و ارزشمندی را در حوزه‌ی هنر، بخصوص هنر دینی، بوجود آورند. ابن‌مقله شیرازی که انواع خطوط سته (شش‌گانه) را از خط کوفی، استخراج کرد. اولین کسی که راه او را پس از شهادت ادامه داد و این هنر ارزشمند را به نسل‌های بعد انتقال داد، «شهده» دختر ابن‌مقله است و از آن پس، جای پای زنان هنرمند را در مقاطع حساس تاریخ، تا به امروز داریم؛ که از موارد قابل ذکر، «گوهرشاد»، دختر میرعماد است؛ که او نیز پس از شهادت پدر، جامعه‌ی خوشنویسی را به نوعی رهنمون کرد و با مهاجرت به هندوستان، به همراه خیل هنرمندان، توانست شکوفایی خوشنویسی را در هنر ادامه دهد.

یکی دیگر از زنان هنرمند در تاریخ خوشنویسی دوره اسلامی، «امّسلمه»، دختر فتحعلی شاه قاجار است. او اگرچه مادرش گرجستانی است، ولی شاهزاده است و برعکس عموم شاهزاده‌ها، که عمرشان را صرف تفریح و تفرّج می‌کنند به تصریح خودش، همه‌ی عمرش را صرف عبادت، یادگیری خوشنویسی و تولید آثار گرانبها، عموماً در حوزه دینی، قرآن و دعا می‌کند. به همین دلیل، آثار امّسلمه از سه جهت قابل بررسی است: الف- شخصیت امّسلمه به لحاظ خانوادگی، موقعیت اجتماعی و دیگر موضوعات مربوط به شخصیت او. ب- آثار بجای مانده از ایشان و نوع آثاری که پدید آورده. ج- کیفیت هنری و عبار خطّ ایشان.

هر سه مورد، قابل توجه است. در بخش الف؛ موقعیت خانوادگی امّسلمه، کمتر ایجاب می‌کرد که وی به سوی خوشنویسی، آن‌هم بصورت حرفه‌ای و تمام وقت ادامه دهد، چه آنکه به بیان خودش (چون توفیق یزدانی و تأیید سبحانی شامل حال این کنیز ناچیز حضرت خیرالنساء فاطمه زهرا صلوٰ الله علیها گردید و از ملاهی دنیوی که غالب نسوان، بل رجال دوران، به آن مبتلا هستند، اعراض حاصل گردانیده، از مستلذات دنیوی، روی گردان شده، روی توفیق به نگاشتن کلام ملک علام آورد و دست امید بحبل‌المتین قرآن حمید و فرقان مجید زده، تمام اوقات را به تحریر کلام خدا و ادعیه مأثوره از ائمه هدی مصروف می‌دارد...).

اکثر زنانی که در موقعیت او بودند به تفریح، سفر و خوش‌گذرانی می‌پرداختند. ولی او به عبادت، ریاضت، تعلیم و نوشتن می‌گذرانده است در تعلیم هم از بزرگترین استاد آن دوره، «زین‌العابدین اصفهانی» (به نقل از متن نوشته شده در حاشیه قرآن امّسلمه: هو الله تعالی، این قرآن خطّ، «امّسلمه» دختر خاقان خلد آشیان است. از مادر شاهزاده

محمد میرزا است. مادر نواب عالیّه زن سلطان مرادمیرزای حسام‌السلطنه است. پیش آقازین‌العابدین اصفهانی مشق کرده. حاجی علی‌آقا پسر حاجیه شمس‌الدوله دختر خاقان مغفور و پسر میرزا علی محمدخان نظام‌الدوله، در تاریخ شهر صفرالمظفر سنه ۱۳۱۲ به حضور مبارک اعلیحضرت قدر قدرت همایونی ارواحنا فداء اهدا نموده است. (۱۱ شهر صفر سنه ۱۳۰۲ تحریر شد.) بهره گرفته و شاگردی آن بزرگ، را داشته است. در بخش ب؛ آثار ایشان، عموماً و یا به تعبیری تماماً در حوزه‌ی دین بوده است. نوشتن ادعیه مثل: دعای صباح، کمال و... در نهایت کتابت کامل قرآن کریم و این نیز نشانگر شخصیت این زن والا و فرهیخته است. در بخش ج؛ کیفیت هنری آثار ایشان است. به جرئت، می‌توان گفت که در بین همه زنانی که تاکنون، نسخ، نوشته‌اند امّسلمه، بالاترین مرتبه را داراست. نه تنها زنان دیگر، بلکه بسیاری از مردانی که خطّ نسخ نوشته‌اند هم‌آوردی با خطّ ایشان، را ندارند. بخصوص در رنگه نویسی، که آثار ایشان کم نظیر است. بی تردید کیفیت آثار امّسلمه، در خطّ نسخ این تصوّر را که زن‌ها، نمی‌توانند هم طراز از مردها، اثر هنری بیافرینند، را باطل کرده است. و نشان داد اگر زنان هم، فراغت بیشتری داشته باشند و بقیه امور زندگی، مانع تلاش آنها نشود، خستگی ناپذیر می‌توانند تمامی مراحل عالی و حرفه‌ای هنر را طی کنند.

خانم طاهره ملامحمدی، پژوهشگر و مؤلف این کتاب، خود، از زنان هنرمند بوده و تلاش وافر در معرفی شخصیت و آثار امّسلمه، انجام داده است. کشف زوایا و نکات مجهول زندگی امّسلمه، با تلاش مجدانه این بانو، روشن گردید و او توانست با بررسی همه‌ی جوانب زندگی هنری امّسلمه، معرفی دقیق و درستی را از امّسلمه، ارائه نماید. بدیهی است با چاپ این اثر، جامعه کنونی کشورمان، با تلاش و زحمات فراموش

شده‌ی هنرمندان بزرگ و مهجوری مثل امّسلمه، آشنا شده. در این کتاب، تلاش شده نمونه‌های اثر انتخابی، با کیفیت مناسب چاپ شود و این نیز از مزایای این کتاب است. چه آن که، متأسفانه اکثر کتاب‌های تحقیقی که به چاپ می‌رسند، به کیفیت نمونه‌های چاپ شده، دقت کافی ندارند و یا دسترسی کافی، وجود ندارد. اما در این اثر، این مهم، با تلاش زیاد خانم ملامحمدی، امکان پذیر گشته است. امید است که با تألیف این گونه آثار، جامعه‌ی فرهنگی معاصر، نقش و وظیفه خویش را در رسالت بزرگ معرفی آثار هنری و هنرمندان بزرگ ایفا نماید.

دکتر ایرج نعیمائی عالی

۱۳۹۳